

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7867030>

Suyunov Javohirbek Ilxom o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shaffoflik tushunchasi, xalqaro tijorat arbitrajida hamda xalqaro investitsiya arbitrajlarda shaffoflik va ular o'rtasidagi farqlar, xalqaro davlatlarda arbitraj sudlari yuritilishida xalqaro reglamentlar, konvensiyalar o'rni, AQSh, Fransiya, Kanada, Singapur singari davlatlarning arbitraj sudida oshkoralik prinsipiga rioya etilishiga oid ishlar, xalqaro arbitrajda oshkoralik tushunchasi, oshkoralik va maxfiylik o'rtasida vujudga kelayotgan muammolar o'rganildi va ushbu muammolarni taraflar tomonidan bartaraf etish yo'llari ishlab chiqildi.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro tijorat arbitrajida shaffoflik, arbitrajda shaffoflikning zarurati va elementlari, xalqaro investitsiya arbitrajlarida shaffoflik, shaffoflik va uchinchi tomon moliyalashtirish,*

Bugungi kunda, chet el investitsiyalarini, shu jumladan, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilishda manfaatdor davlatlar faoliyatining ustuvor yo'nalishi qulay huquqiy muhitni yaratish, qonunlarni va ularni qo'llash amaliyotini rivojlantirish va takomillashtirish hisoblanadi. Nufuzli arbitraj sudlari davlatning xalqaro ishbilarmonlik muhitida uning obro'li qiyofasini shakllantiradi, obro'-e'tiborini mustahkamlaydi, bu esa o'z navbatida iqtisodiyotni barqarorlashtirishga, shu jumladan qulay investitsiya muhitini yaratishga olib kelmoqda. **Shaffoflik** -- bu oddiygina ijtimoiy tushunchadir. Tijorat arbitrajida shaffoflik tomonlar o'rtasidagi nizoni adolatli hal qilish zarurati hisoblanadi. Amaliyotda qo'llanilayotgan shaffoflik shunday ishlaydiki, boshqalar qanday xatt-harakatlarni bajarilayotganligini ko'rishlari osonlashadi. Bu ochiqlik, muloqot va javobgarlikni anglatadi. Shuningdek, qaror qabul qilish jarayonini tekshirishning to'g'ri vositasi shaffoflik hisoblanadi. Arbitrajda shaffoflik hakamlarni tanlashda, uchinchi tomon moliyalashtirishda, investor-davlat bilan mijozlar o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi. Kengroq miqyosda oshkoralik xalqaro arbitrajda munozarali tendensiya bo'lib, odatda ommaga kirish va hujjatlar yoki ma'lumotlarni oshkor qilish kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Shaffoflik masalasi xalqaro arbitrajda juda muhim va bahsli masala hisoblanadi.

Shaffoflik xalqaro huquqqa taalluqli tushuncha bo'lganligi bois keng va uch xil o'lchovga ega. Bular quyidagilardan iborat:

Institutsional shaffoflik bu xalqaro tashkilotlar va institutlarning kundalik faoliyatida qo'llaydigan shaffoflik darajasi.

Qonun ijodkorligining shaffofligi xalqaro huquqda qonun ijodkorligi jarayonlarining shaffofligi darajasini baholaydi.

Protsessual shaffoflik xalqaro sudlar va tribunallarning xalqaro huquq normalarini qo'llash va amalga oshirish usullariga taalluqlidir.⁸⁸

Xalqaro investitsiya huquqi va arbitraj sohaning muhim ishtirokchilari, asosan akademiklar va nohukumat tashkilotlar (NNTlar) tomonidan tanqid qilinadi ular muntazam ravishda shaffoflik yo'qligini da'vo qiladilar. Bu tanqidlar, asosan, xalqaro investitsiya kelishuvlarida (IIAs) nazarda tutilgan investor-davlat nizolarni hal qilish (ISDS) mexanizmlariga, jumladan, *xalqaro arbitrajda maxfiylik va shaffoflik o'rtasidagi mavjud ziddiyatga qaratilgan*.⁸⁹

Demak, nafaqat xalqaro tijorat arbitrajida balki, xalqaro investitsiya kelishuvlarida ham shaffoflik tushunchasi yaxshi boshqaruv, adolat, qonun ustuvorligi uchun zarurdir. Hakamlar, partiyalar va vakillar jamoatchilik tomonidan kuzatilayotganini bilsalar, ular ehtiyotkorlik bilan harakat qilishadi va yopiq eshiklar ortida turgan arbitrlar qattiq tanqidga yo'l qo'ymaslik uchun ishni iloji boricha sinchkovlik bilan ko'rib chiqishga harakat qilishadi. Shaffoflik, shuningdek, hakamlar sudyalarining xarakteri va tajribasi haqida tushuncha berib, potentsial arbitraj tarafdari uchun qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Shaffoflik asosan, davlat va chet ellik investor o'rtasidagi jamoat manfaatlariga taalluqli bo'lgan nizolarni hal qilish bo'yicha xalqaro investitsion arbitraj ishlarida talab qilinadi. Bu ishlar asosan energetika va tabiiy resurslar, aholi salomatligi, atrof-muhit va infratuzilma loyihalari bilan bog'liq. Nizo va jamoat manfaatlari odatda bevosita bog'liq bo'lsa-da, jamoat manfaati, agar jamoatchilikka oldindan a'yon bo'ladigan kengaytirilgan ta'sir bo'lsa, ishning predmeti bilan cheklanmaydi. *Eli Lilly & Co. v Kanada Hukumatida*⁹⁰ ta'kidlanganidek, agar ishning natijasi jamoatchilikka ta'sir qilsa, u "kengaytirilgan ravishda uning boshqaruvidan, jumladan, protsessual muddatlar, dalillar standartlari va ekspert guvohlarining bayonotlaridan manfaatdor bo'ladi." Shu bilan birga, xalqaro arbitrajda **uchinchi tomon mablag'larining** o'sishini hisobga olgan holda, uning potentsial risklari, shu jumladan shaffoflik muammolari bo'yicha munozaralar paydo bo'lib bormoqda. Chunki, aksariyat institutsional qoidalar uchinchi tomon mablag'larini aniqlamaydi yoki ularga murojaat qilmaydi. *South American Silver Boliviya qarshi ishida* Boliviya arbitrdan South American Silver kompaniyasidan moliyalashtiruvchining shaxsini va moliyalashtirish shartnomasi shartlarini oshkor qilishni talab qildi.⁹¹ Shuningdek, *Singapurda 2015-yilda yuridik kasb (professional xulq-atvor) qoidalariga o'tkazilgan*

⁸⁸ Claudia Reith, *Enhancing Greater Transparency in the UNCITRAL Arbitration Rules. A futile attempt? 2.Y.B on International Arbitration*, 297-300 (2012)

⁸⁹ Natalie Limbean & Loretta Malintoppi. *Living in Glass Houses? The Debate on transparency in International Investment Arbitration*. BCDR, *International Arbitration Review*. Volume 2, 31-58 (2015).

⁹⁰ *Eli Lilly & Co v Government of Canada*, NAFTA Case of 13 June 2013.

⁹¹ PWC International Arbitration Damages Research 2017 Update, December 2017 (<https://www.pwc.co.uk/forensic-services/assets/pwc-international-arbitration-damages-research-2017.pdf>).

so'nggi islohotlar amaliyotchilardan sud yoki tribunalga va boshqa tomonlarga har qanday moliyalashtirish shartnomasi mavjudligini hamda har qanday moliyalashtiruvchining shaxsi va manzilini oshkor qilishni talab qiladi.⁹²

Shaffoflik, albatta, investor-davlat arbitraji sohasida alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, xalqaro tijorat arbitraji sohasida yanada oshkoralikka intilishlar ortib bormoqda. So'nggi paytlarda, tobora keskinlashib borayotgan siyosiy muhitda, oshkoralikni ta'minlashga qaratilgan bir qancha tashabbuslar bo'ldi, jumladan bular: Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi (**UNCITRAL**) investor-davlat arbitrajida shaffoflik qoidalari 2014; shaffoflik to'g'risidagi 2015 yil **Mavrikiy konvensiyasi**; **UNCITRAL shaffoflik reestri**; va Xalqaro nizolarni hal qilish bo'yicha xalqaro markaz (ICSID) maxfiylik va oshkoralik qoidalardir. Bu shunchaki jamoat manfaatlarini qondirish masalasi emas, balki qarorlar yopiq eshiklar ortida qabul qilinganda inson huquqlari bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltiradi.

Xalqaro arbitrajda shaffoflik **elementlariga** keladigan bo'lsak, ular quyidagilarga bo'linadi:

- ◆ O'zaro bahsning mavjudligi;
- ◆ Hujjatlarni oshkor qilish;
- ◆ Eshitishlarga jamoatchilikning kirishi; (Arbitraj majlislariga jamoatchilik kirishi vakolatlarini suiiste'mol qilishi mumkin bo'lgan arbitrlarni nazorat qilish uchun muhim ahamiyatga ega)
 - ◆ Ishtirok etish huquqlari (uchinchi shaxslarning ya'ni nodavlat notijorat tashkilotlari kabi partiyasiz ishtirokchilar jamoat manfaatlariga tegishli muhim masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirish orqali. Bu bo'yicha BiwaterGauff (Tanzaniya) ishi mavjud⁹³);
 - ◆ Maxfiylik masalalari (tomonlar arbitrajning maxfiyligi sababli nizolarni hal qilishning boshqa usullariga nisbatan arbitrajni tanlashlari mumkin)

Maxfiylik ko'plab tomonlar uchun asosiy tashvish bo'lib qolayotgan bir paytda, turli xil qarama-qarshi talablar o'rtasida qanday qilib muvozanatni saqlash kerak? Shu jihatdan kelib chiqqan holda maqolamizning asosiy mazmuni e'tiborimizni qaratamiz. Shubhasiz, jamoatchilikning katta qiziqishi tufayli xalqaro investitsion arbitraj uchun shaffoflik zarur. Shunga qaramay, tomonlar teng huquqqa ega bo'lgan va nizolarni davlat sudlarida ish yuritmasdan hal qilishni xohlaydigan tijorat arbitraji uchun har doim ham bir xil emas, shuning uchun arbitraj da'vosi **maxfiylikni himoya qilish** maqsadida qo'llaniladi. Tomonlarning nomlarini, sud jarayonlarini, hujjatlarni va sud majlislarini e'lon qilish shaxsiy imidj va obro'ga putur etkazishi mumkin. Shunindek, **tijorat sirlari, nou-xau va intellektual mulk huquqlari** xavf ostida bo'lganda, maxfiylik raqobatchilarning hujjatlarga kirishini cheklashga va bu maxfiylikni himoya qilishga yordam beradi.[9] Shu sabablarga ko'ra, tomonlar xalqaro tijorat arbitrajida

⁹² *Legal Profession (Professional Conduct) Rules 2015*, 49A (<https://sso.agc.gov.sg/SL/LPA1966-S706-2015#pr49A->)

⁹³ *BiwaterGauff (Tanzania) v. United Republic of Tanzania*, ICSID Case No. Arb/05/22 of 29th September 2006.

hatto oshkoralik uchun ham maxfiylikdan voz kecha olmaydi. Biroq, bu qiymatlarni har doim ham himoya qilish mumkin emas va bu muvozanatli bo'lishi kerak. Masalan, maxfiylik noto'g'ri yoki axloqsiz qarorlarni yashirishni yoki dalillarni yashirishni osonlashtiradi. Shu munosabat bilan, Buyuk Britaniya va Fransiya kabi ba'zi sud tizimlari, tribunallar hakamlik muhokamasidan biron bir hujjatni tomonlarning roziligisiz yoki sud da'vosisiz oshkor qilmaslik majburiyatini qabul qiladi. Aksincha, AQSh, Shvetsiya va Avstraliya sudlarni maxfiylikka rioya qilishga majbur qilmaydi, agar tomonlar bunday majburiyat to'g'risida aniq kelishuvga ya'ni shartnoma shartlarida kelishib olmagan bo'lsa. Majburiyat qanday bo'lishidan qat'iy nazar, **maxfiylikni cheklash darajasi** baholanishi lozim deb hisobladik.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib shuni **xulosa** qilishdan oldin, 2006-yilda Xalqaro tijorat arbitrajida shaffoflik haqida maqola yozgan **professor Rojersning** iqtiboslarini keltirib o'tishimiz darkor: "... *Xalqaro tijorat nizolariga qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan tizimni tanlagan tomonlar va yuridik xizmat ko'rsatuvchi shaxslar tizim atrofida pardani tortib, chiroqlarni o'chira olmaydi. Oshkoralik qonun ustuvorligining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Agar xalqaro tijorat arbitraji foydalanuvchilari qoidalarga asoslangan tizimning afzalliklarini xohlasalar, ular u bilan birga keladigan shaffoflikni rad eta olmaydilar*".

Xalqaro arbitraj sudlarida ish olib borilishida maxfiylik qoidasi amal qiladi, lekin xalqaro arbitrajda maxfiylik tushunchasiga aniq chegaralar belgilanmaganligi, ayrim holatlarda ishlarni ko'rilishida taraflar tomonidan aniq qoidalar o'rnatilmaganligi sababli sud muhokamalari ochiq tartibda olib borilishiga yo'l qo'yilishi, sud hal qiluv qarorlarini ochiq tarzda e'lon qilinishi holatlari, uchinchi shaxslarning manfaatlari vujudga kelgan holatda sud ochiqlikka yo'l qo'yishi holatlari yuzaga keladi, bu esa taraflar obro'siga putur yetkazishi yoki tijorat siri bilan bog'liq ma'lumotlar oshkor bo'lib qolishi natijasida taraflarga zarar yetkazilishi holatlari vujudga keltirishi mumkin bo'ladi. Shu bilan birga sud muhokamasida ochiqlik prinsipiga amal qilinishini ijobiy taraflari ham mavjudligini yuqorida ta'kidlab o'tdik. Sud muhokamasi ochiq tarzda bo'lganda, arbitraj sudi odil bo'lishiga ishonch yuqori darajada bo'lishi, uchinchi taraflarning manfaatlari ham himoya qilinishi, boshqa shu kabi nizolar vujudga kelganda ishning hal bo'lishi bo'yicha boshqa investorlarda ham huquqiy tajriba oshishida ahamiyatli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- I. Claudia Reith, Enhancing Greater Transparency in the UNCITRAL Arbitration Rules. A futile attempt? 2.Y.B on International Arbitration, 297-300 (2012);
- II. Natalie Limbean & Loretta Malintoppi. Living in Glass Houses? The Debate on transparency in International Investment Arbitration. BCDR, International Arbitration Review. Volume 2, 31-58 (2015);

- III. Eli Lily &co v Government of Canada, NAFTA Case of 13 June 2013;
- IV. PWC International Arbitration Damages Research 2017 Update, December 2017;
- V. Legal Profession (Professional Conduct) Rules 2015, 49A;
- VI. BiwaterGauff (Tanzania) v. United Republic of Tanzania, ICSID Case No. Arb/05/22 of 29th September 2006;
- VII. UNCITRAL Rules of Transparency in Treaty-based Investor State Arbitration, United Nations, New York. 2014 signed in 2013, ratified in 2014.